

A FORDÍTÁS MINT INTERKULTURÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ

TRANSLATION AS INTERCULTURAL COMMUNICATION

DRAHOTA-SZABÓ ERZSÉBET¹

A fordítástudományi kutatások, az összehasonlító szövegvizsgálatok eredményeit immár „tétélek”-ben lehet megfogalmazni. Vannak azonban olyan tétélek, amelyek nem egyértelműek, sőt vannak olyanok is, amelyek egymásnak ellentmondani látszanak. Ez a fordítástudomány interdiszciplináris jellegéből adódik, ill. abból, hogy a szépirodalmi fordításra vonatkozóan általános érvényű szabályokat nem lehet – de nem is kell – felállítani, sem most, sem a jövőben. A tanulmány fordítástudományi tétéleket sorakoztat fel a szépirodalmi fordításra vonatkozóan, szövegpéldák segítségével mutatja be ezek érvényességét, vagy kritikusan rávilágít megkérdőjelezhetőségükre, azzal a céllal, hogy közelebb jussunk a szépirodalmi fordítás lényegéhez.

Kulcsszavak: fordíthatóság vs. fordíthatatlanság, szövegszintű ekvivalencia, interkulturalitás, intertextualitás, kulturális aszimmetria

Research results in translational science and of comparative text analyses can nowadays be formulated in ‘theses’. However, there are theses which are not unambiguous, moreover, there are some which seem to contradict each other. This is due to the interdisciplinary nature of translational science and the fact that it is impossible to define general rules, moreover, rules may not be defined for the translation of fiction books either now or in the future. This paper presents a list of theses of translational science for the translation of fiction books and proves their validity or critically highlights the fact that their validity can be disputed by using text examples.

Keywords: translatability vs. impossibility of translatability, equivalence on text level, interculturality, intertextuality, cultural asymmetry

Bevezetés

Tanulmányom nem a megszokott felépítést követi, azaz nem az „expozíció – bonyodalom – bonyodalom kifejtése – tetőpont – megoldás” minta alapján készült: tíz fordítástudományi tételt fogalmazok meg, s a cél az, hogy az eddigi reáliakutatásaim

¹ DRAHOTA-SZABÓ ERZSÉBET

főiskolai tanár

Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Nemzetiségi Intézet Német és Német Nemzetiségi Tanszék

egyetemi docens

Selye János Egyetem (Komárno) Tanárképző Kar Modern Filológia Tanszék

alapján megvizsgáljam ezeknek a tételeknek a helyességét vagy éppen megkérdőjelezhetőségét.² A tíz tétel – sokszor csak viszonylagos – érvényességét válogatott vonatkozó szakirodalom, ill. a kortárs magyar szépirodalomból vett szövegrészek, valamint azok német és angol fordításai alapján veszem szemügyre. A tételek, ill. azok rövid magyarázata után következnek a szövegpéldák (15 számozott példa) s azok a további kérdések, amelyeket a nyelvi példák az adott tétellel összefüggésben felvetnek. Minden tétel kifejtését „tanulság”-gal zárom, de az írás fő célja abban áll, hogy az olvasót közös gondolkodásra invitálja. A közös gondolkodásban a következő kérdésekre keressük a választ: Valóban kifejezhetünk minden nyelven minden tartalmat? Mi történik a fordításban a konnotációkkal? Mit is értünk szövegszintű ekvivalencián? Valóban fordítható minden szöveg? Hogyan értsük azt, hogy a fordítás nemcsak interlingvális, de interkulturális aktus is? Mit jelent a szépirodalmi szövegek kulturális szövegtérbe való beágyazottsága, s mi történik ezzel a fordításban? Keletkez(het)nek-e recepciós veszteségek a nyelvileg könnyen átültethető szövegeknél? Hogyan járulhat hozzá a szépirodalmi fordítás a kulturális aszimmetria feloldásához?

1. tétel: Minden tartalom minden nyelven kifejezhető, csak éppen másképp. (?)

Ez a tétel első hallásra igen logikusnak tűnik, hiszen ha a nyelv a gondolatok kifejezésének az eszköze, s az emberi gondolkodás alapvetően egyetemes jegyekkel bír, úgy minden tartalmat minden nyelven ki kell tudnunk fejezni, csak éppen másként, úgy, ahogy az adott nyelv szókincse és nyelvtana, azaz nyelvi rendszere ezt lehetővé teszi.

1. példa:

kutyanyelves takarékpersely (GARACZI 1995: 50) → *eine Blechspargbüchse mit roter Öffnung, das Geld muß auf eine ausgestreckte Hundezunge gelegt werden* (GARACZI 1999a: 55) → ang. Ø (GARACZI 2002)

Az angol fordításból Nagy Ildikó Noémi a reáliát kihagyta, a németre fordítók pedig a definíciós körülírás műveletét választották. A kérdés a német fordítással kapcsolatban az, hogy Deréky Pál és Seidler Andrea „ugyanazt a tartalmat” ültették-e át. A válasz: megközelítően. Pontosan leírják ugyan a persely kinézetét, de azok a konnotációk, amelyeket a kutyanyelves takarékpersellyel a magyar középkorú, ill. idősebb generáció összeköt, szükségszerűen elvesznek.

² A tanulmány az „Interkulturalitás, interkulturális kommunikáció és nyelvoktatás” című konferencián (Miskolci Egyetem, 2014. január 23.) elhangzott előadásom átdolgozott változata. A cikk megírásához a következő két monográfia szolgált alapul: DRAHOTA-SZABÓ 2013 és 2015.

2. példa:

Tündér Lalás vödröcske (GARACZI 1995: 43) → *Rotkäppchen-Kübelchen* (GARACZI 1999a: 47) – *Tinkerbell bucket* (GARACZI 2002: 190)

A fordítók itt mindkét célnyelvi szöveg esetében adaptáltak. A kérdés megint hasonló: „Ugyanarról a tartalomról” beszélhetünk a célnyelvi szövegekben is? Ki lehet váltani egy kulturálisan kötött forrásnyelvi elemet egy kulturálisan kötött célnyelvi elemmel úgy, hogy a fordítás „ekvivalens” legyen? A válasz: a tartalom változik ugyan, de a funkció marad. A tágabb szövegösszefüggésben ugyanis arról van szó, hogy a Balatonon nyaraló kisfiú a mesefigurás vödröcskéjével akarja a tó vizét ki-meregetni, hogy megtudja, mi van a meder alján. Ebben a szövegkörnyezetben tehát a reáliának nincs fordítási relevanciája.

3. példa:

vetkőzős toll (GARACZI 1998: 56) → *Striptease-Kugelschreiber* (GARACZI 1999b: 164) – *(the) undressing pen (if you hold the pen right-side up she's dressed and if you turn the pen upside-down she's undressed)* (GARACZI 2002: 59)

A kiragadott példák szövegösszefüggése a következő: a kisfiú szexuális érdeklődése abban nyilvánul meg, hogy vetkőzős toll alapján rajzol meztelen nőket. A reália a németbe szinonimikus fordítással került át, az angol fordítás pedig mintapéldája a leíró, körülíró fordítási műveletnek. A kérdés itt megint az, hogy megmarad-e a tartalom? A válasz: a denotatív tartalmat átültetik a fordítók, de azok a konnotációk, amelyeket a magyar befogadóban az 1970-es évek nagy slágere (a kacsintós pénz-tárcához hasonlóan) előhív, szükségszerűen elvesznek. (Vö. BURGET 2008: 120.)

Tanulság: A fordíthatóság és a fordíthatatlanság kérdése attól függ, mit értünk „fordításon”, azaz hol húzzuk meg a határt a szűkebb értelemben vett fordítás, az utánpótlás és az adaptáció között. A kérdés attól is függ, mit értünk „tartalom”, azaz mennyire várjuk el a denotatív jelentések mellett a konnotációk átültetését is. Végül: a „tartalom” átültetésének megítélésénél a szövegkörnyezetet is figyelembe kell vennünk.

2. tétel: Nem szavakat, hanem szövegeket fordítunk. A fordítás célja tehát: szövegszintű ekvivalencia elérése.

A fenti állásfoglalást példázza HOUSE (2002: 103) megállapítása:

„Übersetzen lässt sich [...] definieren als die Substitution eines Textes in der Ausgangssprache durch einen semantisch, pragmatisch und textuell äquivalenten Text in der Zielsprache.“

[A fordítást úgy definiálhatjuk, mint egy forrásnyelvi szöveg szubsztitúcióját egy szemantikailag, pragmatikailag és textuálisan ekvivalens célnyelvi szöveggel.] (Fordítás tölem – D.-Sz. E.)

Ez a tétel akár nagy megnyugvással is eltölthetné a fordítót, hiszen úgy (is) értelmezhető, hogy ha a szöveg mikroszintjén nehézségei is akadnak, azaz nem találja a megfelelő szót, a megfelelő fordulatot, attól a fordítása szövegszinten még ekvivalens lehet.

A szövegszintű ekvivalencia elérésének szellemében fogalmaz WIKTOROWICZ (1997: 174) is:

„Der Text als Ganzes muß als Übersetzungseinheit betrachtet werden. Das Übersetzen muß daher als eine Zuordnungsoperation von Texten zweier Sprachen betrachtet werden. Das Kriterium der Übersetzungsäquivalenz ist deshalb die **Gleichwertigkeit** des AS-Textes und des ZS-Textes.“

[A szöveget mint egészet kell fordítási egységnek tekintenünk. A fordítást tehát mint két nyelv szövegeinek a hozzárendelési műveletét kell tekintenünk. A fordítási ekvivalencia kritériuma ezért a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek **egyenértékűsége**.] (Fordítás és kiemelések az eredetiben és a fordításban tölem – D.-Sz. E.)

Nézzük meg, hogy a következő német és angol fordítások szövegszinten ekvivalensek-e az eredetivel, ill. melyik fordítás „egyenértékűbb”!

4. példa:

„Ez tíz éve történt. Anna szerette azt a kis lakást, ott kezdték az életüket, azon a **negyvennyolc** négyzetméteren, amit mindvégig ötvenkettőnek tartottak, mert ötvenkettőnek vették, csak eladáskor mérték le, s lett **negyvennyolc** – **amiből, hogy egy puha fordulattal éljünk, már nem engedtek.**” (ESTERHÁZY 1990: 56) (Kiemelések a szövegpéldákban félkövér szedéssel itt és a továbbiakban tölem – D.-Sz. E.)

„Das ist vor zehn Jahren geschehen. Anna liebte ihre kleine Wohnung, dort hatten sie ihr Leben begonnen, in jenen **achtundvierzig** Quadratmetern, die sie bis zuletzt für zweiundfünfzig hielten, weil sie sie für zweiundfünfzig gekauft hatten, erst beim Verkauf hatten sie sie abgemessen, und da wurde sie **achtundvierzig – wovon sie, um mit einer schwungvollen Wendung zu kommen, auf keinen Meter mehr verzichten wollten.**“ (ESTERHÁZY 1991: 55)

Ezzel a fordítással Gahse Zsuzsanna nyilvánvalóan nem volt elégedett, hiszen a 2004-es új fordításában átdolgozta, egy explikációt is beiktatott (lásd az általam kiemelt részt). A kérdés az, hogy ezáltal vajon érthetőbb lett-e a célnyelvi olvasó számára a nyelvi játék?

„Das ist vor zehn Jahren geschehen. Anna liebte ihre kleine Wohnung, dort hatten sie ihr Leben begonnen, in jenen **achtundvierzig** Quadratmetern, die sie bis zuletzt für zweiundfünfzig hielten, weil sie sie für zweiundfünfzig gekauft hatten, erst beim Verkauf hatten sie sie abgemessen, und da wurde sie **achtundvierzig – wovon sie, um es schwungvoll zu sagen, wie die Revolutionäre 1848, auf keinen Meter mehr verzichten wollten.**“ (ESTERHÁZY 2004: 58)

Sollosy Judith angol fordítására vonatkozóan a kérdés hasonló: Vajon érthető-e a célnyelvi olvasó számára, hogy mire vonatkozik a „puha fordulat”, a „cliché”?

“This happened ten years ago. Anna liked that small apartment where they started their life together, those **forty-eight** square metres, which through all those years they thought were fifty-two, because they had bought it as fifty-two, until it was time to sell, that’s when they became **forty-eight – a number from which, to resort to cliché, they refused to budge.**” (ESTERHÁZY 1993: 43)

Tanulság: A szövegszintű ekvivalencia a szépirodalmi fordításokban nehezen definiálható. A kulturálisan kötött tartalmakat sokszor igen nehéz átültetni. A fordítónak mérlegelnie kell, hogy mennyi explicitálás szükséges a kulturális tartalmak átmentéséhez, ill. azt is, hogy ha a kulturálisan kötött tartalmat csak részben tudja átültetni, oly módon, hogy a célnyelvi olvasó recepciójában zavart kelt(het), nem jobb-e, ha esetenként – a szöveg mikroszintjén – lemond a kulturális tartalom átültetéséről.

3. tétel: A fordíthatóság és a fordíthatatlanság kérdése a gyakorlatban nem bináris oppozíció.

A fordíthatóság és a fordíthatatlanság kategóriái között folytonosság van a következők között: „könnyen fordítható”; „nehezen fordítható”; „csak részben fordítható”; „csak jelentős veszteségekkel és súlyos kompromisszumok árán fordítható” (vö. ALBERT Sándor 2003: 46, ill. 2011: 79, hivatkozással: CATFORD 1965: 93).

5. példa:

A fenti szövegnek (BRÖSEL 1987) nyelvi játékok a konstitutív elemei: rendszerimmanens homofónia (*ich weiß* = 'tudom' vs. *ich (bin) weiß* = 'én fehér (vagyok)'; **I no* [*I am not*] = 'én nem (vagyok az)' vs. *I know* = '(én) tudom'); rendszertranszcendens homofónia (ang. *I* = 'én' vs. ném. *Ei* = 'tojás'; ném. *Ei* [ang. *I*] *gelb* = 'én sárga (vagyok)' vs. ném. *Eigelb* = 'tojássárgája'; ném. *Ei* [ang. *I*] *weiß* 'ich weiß' = 'én tudom' vs. ném. *Eiweiß* = 'tojásfehérje').

A kérdés: Hova tartozik ez a multimodális szöveg a fordíthatóság és a fordíthatatlanság közötti „folytonosságban”? Ha a fordítás célja szövegszintű ekvivalencia elérése (lásd 2. tétel), akkor milyen (magyar, német vagy angol) célnyelvi szöveggel lenne ez a szöveg szövegszinten ekvivalens? Ha minden szöveg fordítható (lásd következő tétel), akkor mely célnyelvi szöveggel lenne ez a forrásszöveg „egyenértékű”?

Tanulság: Bizonyos szövegeket nem éri meg lefordítani, ill. nem is szabad lefordítani. Vannak olyan szövegek, amelyeknek a „fordításaikban” azonosaknak kell lenniük az eredetivel: a „fordítás” csak akkor lesz a forrásszöveggel „szemantikailag, pragmatikailag és textuálisan ekvivalens” (lásd House-idézet a 2. tétel alatt), ha semmilyen fordítási műveletet nem használunk, ha a szöveget érintetlenül hagyjuk, ha önmagával „szubsztituáljuk”. De még ez sem garancia az „azonos hatásra”, még ez sem jelent „egyenértékűséget”.

4. tétel: Minden szöveg fordítható. (?)

Ennél a tételnél ALBERT (2011: 82k.; vö. még ALBERT 2003: 48) alábbi fejtegetéseiből indultam ki:

„[...] a fordíthatatlanság/fordíthatóság oppozíciója nem valódi oppozíció, mivel tagjai nem ugyanazon a szinten helyezkednek el: az előbbi a *nyelv*, az utóbbi a *diszkurzus* specifikuma (egy elméleti/gyakorlati oppozícióról van tehát szó). **A nyelv (*langue*), a kód, a nyelvek valóban fordíthatatlanok: a szavak az eltérő szemantikai terjedelem, a kulturális, konnotációs, mentalitásbeli és egyéb különbségek miatt nem vihetők át közvetlenül egyik nyelvből a másikba. A szövegek viszont mindig fordíthatók, ha nem is egyenlő mértékben:** vannak könnyen fordítható szövegek, és nehezen, nagy veszteségek árán, csak sok kompenzációs művelet segítségével fordítható szövegek, de *ha egy nyelvi egység szöveg, akkor valamilyen mértékben mindig fordítható!* Bár minden szövegnek vannak más nyelveken visszaadhatatlan elemei, még sincs abszolút fordíthatatlan szöveg. Ezért a fordíthatóság/fordíthatatlanság ellentétpár még a szövegek, a diszkurzus szintjén sem valódi oppozíció: nem két végletet jelöl, hanem folytonosságot, *kontinuumot* alkot. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy minden szöveg veszteség nélkül fordítható. *A veszteség* [*'perte'*, *'loss'*] *minden fordítási művelet inherens és elkerülhetetlen velejárója*, ezt tudomásul kell venni és egy fordítást így kell elfogadni, értékelni. A fordítás soha *nem lesz, nem lehet azonos az eredetivel* (és nem is kell, hogy az legyen); egyébként is, „a fordítás lehetetlenné válna, ha az eredetivel való végső lényegi egyezésre törekedne” (BENJAMIN 1980: 75).” (Kiemelés félkövér szedéssel tőlem – D.-Sz. E.)

A fentiekkel – az első tételnek megfelelően – egyetérthetünk, ugyanakkor a következő kérdések merülnek fel: Ha nem szavakat, hanem szövegeket fordítunk, s a szöveg valamilyen mértékben mindig fordítható, akkor miért hagynak ki a fordítók egész szövegrészeket/szövegeket? Vezethet-e a *langue*-szintű fordíthatatlanság (mégis) *diskurzus*-szintű fordíthatatlansághoz?

A *bicska* szó reália, a németben nincs megfelelője. A következő szövegrészletben a német fordítása *Taschenmesser*, s mert a *bicska* konnotációi itt nem relevánsak, ezt ekvivalens fordításnak értékelhetjük:

6. példa:

„A forróvizes dézsát Nagynéni tette mögém.

Nagynénitől hallottam először kedvenc mesémet a guruló disznósajtról, ami felfalja a családot, a kaszásokat, a regiment katonát, de kihalítja **bicskával**, és otthagyják az árokparton. Az étel eszi meg az embert. Gömböc. Úgy is hívják, katakönyöke.” (GARACZI 1995: 28)

„Die Tante hatte den Heißwassertrog hinter mich gestellt.

Dieselbe Tante, die mir als erste mein späteres Lieblingsmärchen von der rollenden Preßwurst erzählt hatte. Das Ding frißt die Familie auf, die Feldarbeiter, ein Regiment Soldaten, bis es mit einem **Taschenmesser** aufgeschlitzt wird und im Graben liegenbleibt. Eine Speise, die die Menschen auffrißt. Ein rundes Etwas. Gefüllt mit Schwarten und Ohren.“ (GARACZI 1999a: 31k.)

Ugyanakkor ALBERT (2011: 135k.) maga ír arról, hogy Csáth Géza egyik novelláját azért kellett kihagyni a portugál fordításból, mert a *bicska* és a *zsebkés* (*tollkés*) közötti különbséget a fordításban nem lehetett volna érzékeltetni.

Tanulság: A fordíthatóság relatív kategória: egyazon nyelvi elem fordíthatósága is kontextusfüggő. A langue-szintű fordíthatatlanság diskurzus-szintű fordíthatatlansághoz vezethet. A fordíthatatlanságért (a le nem fordításért) nem (mindig) a fordító a felelős.

Ha egyetértünk azzal, hogy minden szöveg fordítható, akkor azt is tisztáznunk kellene, hogy mit tekintünk „szöveg”-nek. Egy regény biztosan szöveg, mint ahogy egy novella is. Ha azonban osztjuk BURGER (1991: 18) nézetét, amely szerint a közmondások „mini-szövegek”-nek tekintendők, akkor a közmondás-persziflázásokat is „mini-szövegek”-nek kell értékelnünk.

7. példa:

Aki mer, az nyer. (,csak a bátor ember számíthat sikerre’; vö. FORGÁCS 2003: 494) → *Wer wagt, gewinnt.* (,wage es / wagen wir es!’; vö. DUDEN 2002: 835)

Aki mer, annál kanál van. → **Wer wagt/schöpft, der hat einen Löffel.* (Vagy így: **Wer wagt/schöpft, bei dem gibt es einen Löffel.*)

A fenti magyar közmondásnak van német ekvivalense, a persziflázst azonban csak úgy tudjuk lefordítani, hogy eközben a nyelvi játék elvész. A *mer* mint ,van bátorsága valamit tenni; valamivel dacolva vállalkozik valamire’, ill. *mer* mint ,folyékony vagy szemes anyagból valamivel kiemel valamennyit, ilyen anyagot így vesz, szed valamiből’ (vö. PUSZTAI 2003: 921) ugyanis homonim szópárt alkotnak, s a német megfelelőik, a *wagen* és a *schöpfen*, hangalakilag teljesen különböznek egymástól.

Tanulság: Ha a közmondás-persziflázásokat mini-szövegeknek tekintjük, akkor – a példa alapján – van lefordíthatatlan szöveg, ill. pontosabban: nem abszolút értelemben lefordíthatatlan szöveg, hanem olyan szöveg, amely a fordításban elveszti a hatását.

5. tétel: A fordítás interlingvális és interkulturális aktus.

ESTERHÁZY Péter (1994: 49) a fordíthatóság akadályát – humoros élccel – így adja meg:

„Hányszor megtörtént, hogy mikor már minden tisztázódott, a lektorral átrágtuk már magunkat mindenben, szavakon, szóközökön, mondatokon, s ott állt előttünk az egész bekezdés, tisztán, egészben, fénylően, mint az esthajnalcsillag, nyelvi, gondolati, sőt ne adj’ isten, metafizikai holdudvarostul, s mindez azért, hogy ama néhány téveteg mondatot, mondatomat áttegyük egy idegen nyelvre – akkor, ebben az elvileg szép, ünnepélyes pillanatban röhejes egyértelműséggel világossá vált, hogy **a fordítás legfőbb akadály, szinte egyetlen akadály: a lefordítandó szöveg...**” (Kiemelés tőlem – D.-Sz. E.)

Ha a fordítás akadály a szöveg maga, akkor felmerül a kérdés, hogy miből áll a szöveg, azaz mit is fordítunk, amikor fordítunk. Ennek a kérdésnek a megválaszolásánál induljunk ki TRIZULIAK (2003: 131) következő megállapításából:

„Sie [d. h. die Sprache] ist Bestandteil einer Kultur und ist in dieser Kultur in ein regionales, historisches, soziales und individuelles Bezugssystem eingebettet.“

[A nyelv a kultúra része és az adott kultúrában egy regionális, egy történelmi, egy szociális és egy individuális hálóba van beágyazva.] (Fordítás tőlem – D.-Sz. E.)

Azt mondhatjuk tehát, hogy a szöveg kettős meghatározottságú, azaz – az adott szövegtől függően különböző mértékben – nyelvileg és kulturálisan kötött, amiből az következik, hogy a fordításnak is kétféle akadály lehet, mégpedig nyelvi és kulturális. Mindebből pedig arra az egyszerű megállapításra juthatunk, hogy a fordítói kompetenciának is két fontos eleme van: **nyelvi tudás** (a forrás- és a célnyelv szókincsének és grammatikájának ismerete), valamint **kulturális tudás** (a forrás- és a célkultúrára vonatkozóan). Ha mindez megvan, akkor „adekvát”, „ekvivalens” fordítások keletkez(het)nek. Azt, hogy mit jelent a magas szintű nyelvi tudás, könnyen meghatározhatjuk, és ebből fakadóan könnyebben elsajátíthatjuk, mint a kulturális tudást, amelyet már meghatározni is nehezebb feladat. Arra a kérdésre, hogy mit is értünk kultúrán, azért nehezebb válaszolni, mert a kultúra nem egységes fogalom.

POSNER (1991: 37kk.) a kultúrának az alábbi „fajtáit” különbözteti meg:

- a szociális kultúra (= a társadalom az intézményeivel)
- a materiális kultúra (= a civilizáció az artefaktumokkal [ném. Artefakte])
- a mentális kultúra (= a mentalitás a konvenciókkal, a mentefaktumokkal [ném. Mentefakte]).

A kultúra „fajtái” HIDASI (2008: 11kk.) alapján a következők:

- látható kultúra – a materializált kultúra; idetartoznak olyan kulturális produktumok, mint a művészeti alkotások (építészet, zene, irodalom, képzőművészetek) vagy a hétköznapi élet tárgyai (pl. öltözk, a lakás berendezési tárgyai stb.)
- láthatatlan kultúra – a nem materializált kultúra, a kultúra szimbólumrendszerének „rejtett” elemei, amelyek alapján a kulturális közösség tagjai életüket megszervezik, amely alapján kialakítják egymás közötti viszonyaikat, amelyek szintúgy irányítják a kulturális közösség gondolkodását és viselkedését, visszatükrözik annak értékrendszerét (pl. sok szimbólum, érzés, attitűd, hiedelem, elvárás, norma, érték).

Hidasi a látható és a láthatatlan kultúra megkülönböztetésénél HALL (1975) modelljére épít: Hall ugyanis a külső kultúrát [ném. *äußere Kultur*] a jéghegy csúcsához hasonlítja, amely látható, míg a belső kultúra [ném. *innere Kultur*] a felszín alatt található, s így nem látható.

Tanulság: Ha a fordítás szempontjából nézzük a kultúrának a fenti fajtáit, akkor nyilvánvaló, hogy a mentális vagy más terminussal: a nem materializált, azaz láthatatlan kultúra átültetése, ill. először is ennek a megértése jelenti a nagyobb gondot.

6. tétel: A kultúra az intertextualitás elvére vezethető vissza.

A kultúrát mint egy közösen osztott tudáson alapuló jelrendszert foghatjuk fel, melynek feltétele a közös szemantikai emlékezet, azaz a hosszú távú memóriában tárolt tudás mint kollektív emlékezet, mint a mi-identitás alapja.

A kultúra – felfogásom szerint – mint **makrodiskurzus**, mint **szövegtér** értelmezendő. Szövegtéren egy olyan makroszöveg, pontosabban a szövegeknek egy olyan rendszere értendő, amelyben a reáliák mint intertextuális elemek, mint koherencia-képző elemek működnek. A reáliák az irodalmi művekben utalnak a kulturális kontextusra, erősítik a kultúrának mint makrodiskurzusnak a koherenciáját, és hozzájárulnak a mindenkor szöveg koherenciájához is. A reáliák a kulturális csoport identitásának kifejeződései s egyben megteremtői.

A kultúrának mint makrotextusnak lényegi jegye az intertextualitás, amelynek kapcsán egy kölcsönös meghatározottságról kell beszélnünk: az intertextualitás a kultúrának mint makroszövegnek az alapfeltétele és egyszersmind következménye: Az egyazon kultúrához tartozó emberek közös emlékezetere az intertextualitásban jut kifejezésre, s ez az **emlékezettér** [ném. *Gedächtnisraum*] az intertextualitás alapján jön létre, s biztosítja a kultúrának mint szövegtérnek a rendszerszerűségét.

Kultúrafelfogásomban Sagerhez (1997: 110k.) csatlakozom, aki úgy véli, hogy a kultúra alapvetően az intertextualitás elvére vezethető vissza, ill. az intertextualitás teszi lehetővé a kultúrát (SAGER 1997: 110):

„Ich verwende den Begriff Kultur, um die organisierte Gesamtheit von Ideen zu bezeichnen, welche sich auf die Weise beziehen, in der die Individuen einer Population miteinander kommunizieren, sich selbst und ihre Umwelt gedanklich fassen und sich zueinander sowie zu den Dingen in ihrer Umwelt verhalten.“

[A kultúra fogalmát az ideák (,elképzelések, képzetek, gondolatok’) szervezett összességének a megnevezésére használom, amelyek arra a módra vonatkoznak, ahogyan egy populáció egyedei egymással kommunikálnak, magukat és környezetüket gondolatilag megragadják, ahogyan egymáshoz és a külviláguk dolgaihoz viszonyulnak.] (Fordítás tőlem – D.-Sz. E.)

A „szervezett összesség” [ném. „organisierte Gesamtheit”] szövegek alapján jön létre, amelyek egy hálónak szövegeződnek össze. A kultúra textuálisan beágyazott. A kultúra nyelvi „rögzítését” azonban nem szabad csupán a szövegeknek tulajdonítani, hiszen a kultúra szövegesítéséhez, a hálózatszerkezetek létrehozásához, a kultúra létrejöttéhez és leképezéséhez egyes nyelvi jelek is hozzájárulhatnak.

Ilyenek a reáliák is, amelyek közül sok formailag lexéma ugyan, a szövegekhez hasonlóan azonban mégis „történeteket” beszélnek el.

8. példa:

szaloncukorka (GARACZI 1995: 92) → ném. *Wickelbonbons* (GARACZI 1999a: 98) → ang. Ø (GARACZI 2002)

A *szaloncukor* szótári jelentése: ,karácsonyfára való, (csokoládéval bevont) puha, egyenként becsomagolt cukorka’ (vö. PUSZTAI 2003: 1219). A reália tartalma azonban ennél a denotatív jelentésnél lényegesen több, hiszen karácsonyi „történeteket” mesél el (családi együttlétek, meghittség, szeretet, szépen megterített ünnepi asztal stb.). A konnotációk, az asszociációk – az egyéni, szubjektív jegyek mellett – kulturálisan kötöttek, a magyar kultúra által determináltak: *szaloncukor(ka)* nélkül Magyarországon aligha képzelhető el karácsony, s ez így volt a szocializmus idején is, így van ez ma is, csak a szaloncukor-választék lett nagyobb.

Az intertextualitásnak egy másik fajtáját figyelhetjük meg a következő szövegrészletben:

9. példa:

„Francba. Hol a köpenyem. Ahogy fölállok, beverem a fejem, **csillagokat látok, egri csillagok, a csillagok között** apám áll az ajtóban.” (GARACZI 1998: 24)

„Mist. Wo ist mein Kittel. Beim Aufstehen schlage ich mir den Kopf an, **ich sehe die Sterne, die Sterne von Eger, mitten unter den Sternen** steht mein Vater in der Tür.“ (GARACZI 1999b: 131)

“As I stand up I hit my head on something. **Stars swirl in front of my eyes** and through **all the glittering little stars** I see my father standing in the doorway.” (GARACZI 2002: 22)

A magyar *csillagokat lát* (,káprázik a szeme; erős fizikai fájdalmat érez, szenved’; vö. FORGÁCS 2003: 107) frazeologizmusnak vannak célnyelvi ekvivalensei: ném. *Sterne sehen* (vö. DUDEN 2002: 66), ill. ang. *see stars* (vö. MAKKAI 1987: 300). A fenti szövegrészletben azonban ez a kötött szókapcsolat intertextuális elem: Gárdonyi Géza „Egri csillagok” című regényét idézi fel. A költői kérdés az, hogy vajon a német olvasóban is elindulnak-e az asszociációk, érti-e, hogy jön ide Eger, mi is Eger, és hogyan függ össze a csillagokkal. Kérdés továbbá az is, hogy a német vagy az angol fordítás az „ekvivalensebb”: az angol fordítás nem utal Egerre, azaz a *csillagok* nem válnak intertextuális elemmé, de ez valószínűleg a német fordításra is igaz, noha ott van utalás.

Tanulság: Recepciós veszteségek akkor is keletkez(het)nek, ha szűkebb értelemben vett fordítási veszteségről nem beszélhetünk.

10. példa:

„**A lényeg, hogy a költőhöz jussál el, testvérkém, hogy coki a vízzel meg a gályával, mert az árja az úr.** Aztán pengethetjük a magánéletet, családi hurok, satöbbi, hogy a galamb a hitvesi hűség mintaképe, mert párban él, és megosztja a fiókák gondozását. És *kicsit* ugyan természetéből adódóan fecsegős, de ha megözvegyül egy ilyen Renci, házastársa feletti fájdalmában ő is meghal, nem keres új párt.” (PARTI NAGY 2000: 159)

A fenti szövegben az implikált referenciaszöveg Petőfi Sándor „Föltámadott a ten-ger” című verse (Martin Rimané fordításában: „Ein Meer hat sich erhoben“):

„Habár fölül a gálya

„Die stolzeste Galeere

S alúl a víznek **árja,**

Versinkt im wilden Meere,

Azért a víz az úr!”

Die Flut bleibt Herr der Welt!“

A nyelvi játék vegyes típusú homonímiára épül: az *árja* monéma (ném. *Arier* mint főnév, illetve *arisch* mint melléknév) és az *árja* ragozott szóalak (*ár* tömorféma (vö. ném. (Wasser)Strom)+-ja birtokjel) formai egybeesésére, amelynek következtében a szövegnek két olvasata van: „a víznek az árja az úr”; „az árják az urak”.

Hogyan birkózik meg ezzel a komplex nyelvi játékkal Mora Terézia?

„Das Entscheidende ist, daß du zum Dichter kommst, Brüderchen, von wegen der Arier wäscht nicht nur sauber, sondern rein. Dann können wir das Privatleben anklingen lassen, familiäre Töne und so weiter, daß die Taube das Musterbild der ehelichen Treue ist, denn sie lebt in Paaren und teilt sich die Pflege der Jungen. Und wenn sie auch von Natur aus etwas geschwätzig ist, wenn so eine Renzi einmal Witwe geworden ist, überlebt sie den Schmerz über den Tod des Partners nicht und sucht sich keinen neuen.“ (PARTI NAGY 2005: 167k.)

Mora egy német reklámszlogent épít a fordításba mint referenciaszöveget: „**Ariel** wäscht nicht nur sauber, sondern rein“, ill. ezt egy fonematikai játékkal (*Ariel* → *Arier*) elferdíti, s ezzel a kreatív utánköltéssel magas szintű pragmatikai ekvivalenciát ér el.

Tanulság: A fordító feladata, hogy mérlegelje, melyik jelentés releváns a fordítás szempontjából, s ennek megfelelően melyiket kell átültetnie: fel kell állítania a megtartandó, ill. átmentendő értékeknek a hierarchiáját, s ennek fényében az ekvivalencia-elvárások rangsorát. Az idegenítő fordítás is lehet „ekvivalens”.

7. tétel: A „fordítási veszteségek” és a „receptiós veszteségek” nem azonos kategóriák. A nyelvileg könnyen fordítható szövegeknél is jelentkezhettek receptiós veszteségek.

Vannak olyan szövegek, amelyeket nyelvileg könnyen átültethetünk a másik nyelvre, mégis receptiós veszteségekkel kell számolnunk. A veszteségek a forrásnyelvi és a célnyelvi recipiens mentális lexikonában lévő – a kulturális és enciklopédikus hálójukban fellelhető – különbségekből adódnak.

Az alábbi mondatokat a magyar anyanyelvű és magyar kulturális háttérrel rendelkező emberek Bacsó Péternek „A tanú” című filmjéből ismerik, hiszen ezek a mondatok már frazeologizmusokká váltak, Forgács Tamás szótárában is megtalálhatjuk őket. A fordítás németre nem okoz nyelvi nehézséget (fordítások tölem – D.-Sz. E.).

11. példa:

Kicsit sárgább, kicsit savanyúbb, de a mienk. (BACSÓ 1995: 58; vö. FORGÁCS 2003: 380) – ném. *(Das ist) ein bisschen gelber, ein bisschen saurer, doch unser* (vagy: *gehört uns*).

A nemzetközi helyzet egyre fokozódik. (BACSÓ 1995: 61; vö. FORGÁCS 2003: 276) – ném. *Die internationale Lage spitzt sich immer mehr zu.*

Az élet nem habostorta. (BACSÓ 1995: 66, 68; vö. FORGÁCS 2003: 144) – ném. *Das Leben ist keine Sahnetorte.*

A „jó” fordítással szemben az ún. „hatásazonosság”-ot szokták megadni elvárásként. A kérdés csak az, hogy mihez képest kellene a célnyelvi szövegnek „azonos”-nak lenni? A Bacsó-idézetek kapcsán a következő kérdések merülnek föl: „Ekvivalensek”-e a fenti német fordítások, ha akkor beszélünk ekvivalenciáról, ha elértük a fordítással a „hatásazonosság”-ot? Mikor fordítottunk le valamit „teljesen”? Ahhoz, hogy valamit „teljesen” le tudjunk fordítani, egyrészt az szükséges, hogy a célnyelvben meglegyenek a megfelelő kifejezési eszközök, ill. az első feltétel az, hogy a lefordítandó szöveget „teljesen” megértsük. Ilyen viszont aligha van, hiszen a megértés nem a mindent vagy semmit pólusait jelenti, hanem a megértésnek fokozatai vannak, ill. a megértés kulturálisan és individuálisan is kötött. Még ha lenne is „teljes” megértés, azt nem lehetne mérni. Hogyan lehetne például mérni, hogy a következő Bacsó-idézetet „teljesen” megértettük-e?

12. példa:

„Nincs mit tenni – mondja Pelikán. – Kinyírjuk Dezsőt.” (BACSÓ 1995: 8) → „Da kann man nichts anderes (mehr) machen (oder: es gibt keinen anderen Ausweg/keine andere Lösung usw.) – sagt Pelikán. – Wir werden Dezső abmurksen.“ (Fordítás tőlem – D.-Sz. E.)

A szövegrész megértése feltételezi, hogy tudjuk, mit jelentett a *feketevágás*. A szótári jelentés ismerete (,vágóállatnak hatósági engedély nélküli levágása’, vö. PUSZTAI 2003: 354; ném. *Schwarzschlachten* = ,(in Not-, Kriegszeiten) (Schlachtvieh) ohne behördliche Genehmigung schlachten’, vö. DUW 2003: 1420) még nem elegendő feltétele a „teljes” megértésnek, hiszen nyilvánvalóan másként érti a szöveget az, aki a szó denotatív jelentését a szótárból vagy történelmi tanulmányaiból ismeri, és megint másként az, aki a beszolgáltatást maga megélte. Hatásazonosság – a szó szoros értelmében – sem a forrásnyelvi befogadóknál, sem pedig a célnyelvi befogadóknál nem lehet: a megértés kulturálisan kötött, azaz a valamikori NDK-s recipiens és a valamikori NSZK-s recipiens is másként érti a fenti szöveget, hiszen különböző enciklopédikus tudással rendelkeznek. A recipiens életkora is fontos szerepet játszik, a konnotációkat a saját élettapasztalatok is nagymértékben befolyásolják.

Tanulságok:

- A fordítás nem szavak, szókapcsolatok, mondatok, még csak nem is szövegek fordítása, hanem közlések átültetése, amelyek egy nyelvi és kulturális makrokontextusba vannak ágyazva.
- A szerző, a fordító és a befogadó kulturálisan kötöttek, s nincs ideális (bilingvis és bikulturális) fordító és recipiens.
- Ezért „hatásazonosság” – szűkebb értelemben – nincs. Az olvasói recepció sok szubjektív elemet is tartalmaz, de éppen ez az irodalmi olvasás lényege. (Mindez független attól, hogy eredetit vagy fordítást olvasunk.)
- Veszteség nélküli fordítás nincs.

8. tétel: A szépirodalmi fordítás nem normatív: általános érvényű szabályokat az ekvivalenciára, a fordításra mint nyelvi és kulturális transzferre vonatkozóan nem lehet felállítani. Elérendő értékeket azonban meg lehet állapítani fordításelemzésekkel, fordítás-összehasonlításokkal.

A fenti tanulság egy sor további kérdést vet fel: Ha hatásazonosság nincs, akkor mihez képest beszélünk fordítási és/vagy recepciós veszteségekről? Mihez képest beszélünk ekvivalenciáról? Mik a „jó” fordítás ismérvei? – Erre vonatkozóan a fordítástudományi szakirodalom sok – első látásra frappáns – megfogalmazást tartalmaz, a kérdés az, hogy ezek mennyire alkalmasak arra, hogy a fordítási gyakorlatban és a fordítások megítélésében felhasználjuk őket. Mennyire alkalmazható például WIKTOROWICZ (1997: 175) következő meghatározása?

„Der ZS-Text lässt sich nicht als ein Text beschreiben, der aus der Addition kleinerer Formen und Elemente entstanden ist. Entscheidend ist deshalb nicht die Äquivalenz der Einzelelemente, sondern die Vermittlung der Komposition des Ganzen. Das Übersetzen ist daher eine Tätigkeit der Vermittlung, bei der **der Aspekt der Gleichwertigkeit** den Vorrang vor dem Aspekt der lexikalisch-inhaltlichen Genauigkeit hat.“

[A célnyelvi szöveget nem lehet úgy leírni, mintha az kisebb formák és elemek addíciójával keletkezett volna. Ezért nem az egyes elemek ekvivalenciája a meghatározó, hanem az egész kompozíciójának a közvetítése. A fordítás ezért egy olyan közvetítő cselekvés, amelyben **az egyenértékűség szempontja** a lexikális-tartalmi pontosság szempontja elé helyezendő.] (Fordítás tőlem – D.-Sz. E.)

Az ellenvetéseim a következők:

- A célnyelvi szöveg soha nem lehet „egyenértékű” a forrásnyelvvél, ezért az *egyenértékűség* szót száműzni kell a fordítástudományból. Már a forrásnyelvi szöveg sem „egyenértékű” önmagával sem, ha abból indulunk ki, hogy a be-

fogadás sok szubjektív elemet tartalmaz, azaz a szöveg recepciója a befogadótól (is) függ. (Az olyan műelemzések, mint „Mire gondolt itt az író/költő?”, ellentmondanak a szépirodalom lényegének, hiszen nincs előírva, hogy a recipiensnek is arra „kell” gondolnia.)

- Minden szöveg kisebb egységekből áll. Noha szövegeket fordítunk, a fordítás lineárisan, azaz ha nem is szóról szóra, de (általában) mondatról mondatra történik.

A fordítást ugyan felfoghatjuk úgy, mint egy forrásnyelvi szöveg átültetését egy célnyelvi szövegbe, az azonban tény, hogy a fordításokban olykor kihagyásokat találunk. A kérdés az, hogy mennyi kihagyást „bír el” egy szöveg, azaz meddig marad a fordítás az eredetivel szövegszinten ekvivalens? Ha a szépirodalmi fordítást az interkulturális kommunikáció eseteként fogjuk fel, akkor a kérdés az, hogy mennyi kulturálisan kötött szövegrészt (szót, mondatot, bekezdést, oldalt) hagyhat ki a fordító úgy, hogy a fordítás még kulturális transzferként működjön?

Ezekre a kérdésekre – természetesen – nem lehet egyértelmű, számszerűsíthető választ adni, de példákkal lehet szemléltetni. Összehasonlítottam Garaczi László leműriáinak (GARACZI 1995 és 1998) német (GARACZI 1999a és 1999b) és angol fordítását (GARACZI 2002). Az eredmény: Deréky Pál és Seidler Andrea német fordítása messzemenően kultúraközvetítő: a fordítók változatos fordítói megoldásokkal ültették át a szocialista mozgalmi élettel, az úttörősséggel kapcsolatos reáliákat. A fordítás csak nyelvében német, de kulturálisan magyar. A célnyelvi szövegből csak ez az egyetlen szövegrész maradt ki:

13. példa:

„Joó Gabi készítette a ládikát, amiben a szihalmi Ipar órs egy Szihalom határából vett őrsi röögöt küldött Csillebércre. Zöld katonai helikopterek a kuruc felkelés zászlait húzzák a ködben. Bolgár pajtás jelvényt tűz mellemre, azóta jóbarátom, javítgatja oroszomat. *Bugy gatov*, légy résen: a letűnőben lévő kispolgári erotika füledt szelleme itt lengedez az új világ épülő intézményei között – timuristák koreai lány nyakába csimpaszkodnak az ösbükkösben. Beregi szerint a főtimurista Somogyvári Rudolfra hasonlít, Kiskati szerint Marcello Mastroiannira, akár meg is pukkadhatsz, hülye ficsa, ordítják a sátorban. Vörösnnyakkendő ifisták szögesdrótot tekernek a fatörzsre, hogy a gonosz macska ne tudjon felmászni a fészekhez. Együtt kajálunk, „kolkaja”, mondják, bedobod uzsonnád a közösbe, sietnek, exportból visszamaradt strandhintákat fognak felszerelni a Kékesi Béla altáborban. A feketekávé rabjai is megtalálják napi adagjukat.” (GARACZI 1998: 116)

Mivel a forrásnyelvi szöveg telis-tele van hasonló szövegrészekkel, s a fordítók mindent megtettek – és sikeresen – azért, hogy a magyar kulturális beágyazottságot a célnyelvi szövegbe átmentsék, ezért megkérdeztem Deréky Pált, itt mi volt a kihagyás oka. A válasz a következő:

„Természetesen azt kell írnom, ami elvárható, hogy számunkra (Deréky Pál – Seidler Andrea), akik mindketten külföldön nőttünk fel, a passzus egyszerűen lefordíthatatlannak bizonyult. Nem az értelmezéssel volt baj, teljesen világos, amiről szól, és ha nem lett volna az, a szerző amúgyis elmondta volna. Állandó kapcsolatban álltunk vele, így csak beleegyezését kellett kérnünk a kérdéses szövegrész kihagyásába. Amit megadott. Nem ránézésre döntöttünk így, hanem előtte megpróbáltunk az osztrák cserkészek, az Osztrák Szocialista Párt ifjúsági tagozata és a keletnémetországi úttörőmozgalom megfelelő szakszargonjában tájékozódni. De nem találtunk anyagot, a fordítás idején még nem létezett az internet. A megfelelő kifejezések híján csak a lábjegyzetes magyarázkodás maradt volna, és ahhoz a kiadó csak a legvégső esetben járult volna hozzá. Ha jól emlékszem, nem is éltünk ezzel a lehetőséggel. A kiadói lektor az ún. magyarázó, tehát bőbeszédűbb fordítást, a körülíró fordítást ajánlotta: kipróbáltuk egy mondaton [...], de úgy is rosszul hangzott. Végül a kiadóval és a szerzővel történt egyeztetés után úgy döntöttünk, hogy kimarad, kihagyjuk.” (E-mail Deréky Páltól, 2014. május 12.)

Az angol fordításból is hiányzik a fenti szövegrész, de nemcsak ez, hanem még sok: a magyar eredeti 55. oldalának nagy része, az 56. oldaltól a 75. oldalig terjedő rész teljesen, s a 75. oldal nagyobbik része is, azaz kimaradtak az angol fordításból – többek között – a következő reáliák fordításai: „[...] ez egy ötvenhatos emlékszám.” (59); „[...] a nemzet napszámosságának neveztem.” (61); „Mi van ma, időérzésem csütörtököt mond.” (67); „Tehetséges néni a pávakörből [...]” (69); „Araszolunk a Mártírok útján.” (74). Kimaradtak az angol fordításból az eredeti (GARACZI 1995) következő oldalai: 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92., 93. valamint a 94. oldalnak több mint a fele, azaz hiányoznak az angol fordításból a következő reáliák: „[...] a Serkenj fel-t énekeljük” (GARACZI 1995: 86); „Belémbújik a kisördög.” (98); „[...] csakazértis beszívom a cicakakit.” (88); „Nem ér a nevem.” (89); „Elősarok. Humózni. Kakasviadal. Tolvajlépés. Most viszik, most viszik Danikáné lányát. Pörögj, pörögj, karika, kapja el a Lacika. [...] Ugróiskola, mercédesztengő, dekaverseny.” (90.); „Megkapom a bagarolos dobozt, azt a paszta cipőpaszta.” (91); „Repetánál kiszólnak az ablakon, te telhetetlen papzsák. Kis Balaton-kocka.” (92); „Fájó szívvel veszünk búcsút munkásór bácsiktól.” (92). Nagy Ildikó Noémi fordítása tehát meszeszenően honosító. A fordítói stratégia kiválasztásánál a fordító nyilvánvalóan egyeztet az eredeti mű szerzőjével is, ezért feltettem Garaczi Lászlónak a következő kérdést:

„Volt valamiféle megállapodás arra vonatkozóan, hogy mennyire legyen a fordítás szöveghű? Megállapodtak abban, hogy a fordítás forrásnyelvi vagy célnyelvi (és célkulturális) orientáltságú legyen, azaz mennyire maradjon „magyar”? Mi a véleménye arról, hogy oldalak maradtak ki a fordításból?”

Garaczi László válasza (e-mail, 2014. február 7.) így hangzik:

„Nagy Ildikó Noémivel³ folyamatosan konzultáltunk, hosszan elemeztük a szöveget, és hogy milyen stratégiával történjen a fordítás, végül úgy döntöttünk, hogy a fordítás abszolút célnyelvi (és célkulturális) orientáltságú legyen, ezért maradtak ki, közös megegyezéssel azok a bizonyos részek. Más esetben lehet más a stratégia, itt ez volt (amerikai célközönség!).”

Ez a szövegrész is hiányzik az angol fordításból:

14. példa:

„Motorosok robognak a **Dózsa György úti** díszemelvénny felé, a **Tettek Könyvé-t** hozzák. „Ízlelgetitek a jól végzett munka okozta örömet?” – kérdezi **Ilku Pál** és **Komócsin Zoltán** hangulatosan. „Igen, válaszoljuk, **Lenin** elméjén haladunk előre.” **Ilku Pali** és **Komócsin Zoli bácsi** fáklyával fellobbantják a kandelábert, odajárulnak a megyék küldöttei, hogy elvigyék a forradalom lángját az ország minden szegletébe, jelezve az úttörők tiszteletét a hazatadó kommunisták iránt.

„**A dolgozó népért, a hazáért előre!**”, a döngő válasz: „**Rendületlenül!**” (GARACZI 1998: 118)

A német fordításban:

„Polizisten auf Motorrädern donnern **die Aufmarschmeile** entlang, steuern die Ehrentribüne an, sie überbringen das **Buch der außergewöhnlichsten Leistungen** ungarischer Werktätiger: »Spürt ihr den süßen Geschmack von eurer Arbeit Früchte?«, fragen die gutgelaunten **Apparatschicks Pál Ilku und Zoltán Komócsin**. »Ja«, rufen wir, »wir schreiten auf dem Weg **Lenins** voran.« **Onkel Pali Ilku und Onkel Zoli Komócsin** entfachen das ewige Feuer mit ihren Fackeln, die Abgesandten der Komitee stellen sich an, um die Flamme der Revolution in sämtliche Ecken des Landes zu befördern und ein Zeichen für die Hochachtung der Pioniere für die heimatgebenden Kommunisten zu setzen.

»**Für das arbeitende Volk, das Vaterland: Vorwärts!**« und die dröhnende Antwort: »**Unerschütterlich!**« (GARACZI 1999b: 227k.)

Az úttörők csatakiáltása az NDK-ban így hangzott: „Für Frieden und Völkerfreundschaft seid bereit!“ (a ’70-es évektől: „Für Frieden und Sozialismus seid bereit!“). A replika pedig a következő volt: „Immer bereit!“ Lehetne azon vitatkozni,

³ Nagy Ildikó Noémi 1975-ben született Kanadában (Vancouverben), 1993 óta Magyarországon él és dolgozik, fordítóként. Ez annyiban fontos, hogy a magyar úttörőmozgalmat, amiről a fenti szövegrészletben is szó van, ő maga nem élte meg.

hogyan vajon nem ezeket az autentikus ekvivalenseket kellett volna-e inkább a fordításban felhasználni, hiszen így a valamikori NDK-s olvasó recepcióját esetlegesen jobban közelítettük volna a magyar olvasó recepciójához. Ennek a megítélése szubjektív, hiszen lehet azzal is érvelni, hogy a szöveghű fordítással a fordítók meghagyták a célnyelvi szöveget is magyarnak. Az viszont egyértelmű, hogy azáltal, hogy az angol fordításból – némi túlzással – csaknem minden ilyen jellegű, azaz a mozgalmi élettel kapcsolatos szövegrész kimaradt, a célnyelvi szöveg már nemcsak nyelvében nem magyar, de kultúrájában sem.

Nyilvánvaló, hogy a fenti szöveg jelentésének, tartalmának a megértéséhez szükséges (lenne) azoknak a szituációknak a megélése a valós világban, amelyekben ezt a csatakiáltást az olvasó a többi úttörővel együtt maga is harsogva skandálta; szükséges (lenne) a közösségben megélt valóság, a megélt kulturális emlékezet, a megélt kommunikatív keretben elsajátított nyelvi cselekvésminta, az intézményesített beszédaktus megléte a szemantikai emlékezetben, azaz a recipiens mentális lexikonában modellált kollektív cselekvési séma megléte. A más kulturális háttérrel, más kollektív szemantikai emlékezetrel rendelkező célnyelvi olvasó ezeknek a feltételeknek nem tud (teljes mértékben) eleget tenni, így nem lehet a „mi-identitásunk” teljes részese, ez azonban még korántsem jelenti azt, hogy a fordítónak eleve le kellene mondania arról, hogy a kulturális tartalmakat megpróbálja átmenteni.

9. tétel: A szépirodalmi fordítás célja: a kulturális aszimmetria feloldása, ill. csökkentése.

Annak eldöntésénél, hogy a fordítás mennyire tartsa meg, ill. mentse át az eredeti szöveg kulturális beágyazottságát, vagy mennyire simuljon bele a célkultúrába, döntő szerepe van annak, hogy milyen nyelvről milyen nyelvre fordítunk, melyik a forrás- és melyik a célkultúra. Itt merül fel ugyanis a kulturális aszimmetria kérdése, amelynek a fordítási stratégia kiválasztásánál releváns szerepe van. A kulturális aszimmetriáról KLAUDY Kinga (2013: 87k.) a következőket mondja:

„[...] a kulturális aszimmetria nem egyszerűen kulturális különbségeket takar, hanem a kultúrák közti kommunikáció egyirányúságát vagy legalábbis kiegyensúlyozatlanságát. A kulturális aszimmetria azt jelenti, hogy a két nyelvi és kulturális közösség közötti kommunikáció egyirányú utca, az információs csatornákon csak – vagy főként – egyfelé áramlik az információ (vö: az angol kultúra kevesebbet tud a magyarról, mint a magyar az angolról). Az ilyen viszonyban álló két kultúra közül az egyiket nevezhetjük kibocsátónak (pl. angol–magyar viszonylatban az angol), a másikat befogadónak (pl. angol–magyar viszonylatban magyar). Itt fontos tisztázni két dolgot. Az egyik, hogy a befogadó/kibocsátó jelleg mindig relatív, csak két meghatározott kultúra kölcsönhatásában és csak egy bizonyos korban érvényes. Ugyanaz a kultúra, amely az egyik irányban befogadó, lehet kibocsátó is a másik irányban. A másik, hogy az alkalmilag befogadó szerepbe került kultúra

esetében a befogadó jelleg semmiképp sem jelenti a kreativitás és az eredetiség hiányát.” (Kiemelés tőlem – D.-Sz. E.)

Ha a szépirodalmi szövegek fordítására vonatkozóan egy követendő elvet szeretnénk megfogalmazni, akkor – az előbbiekre reflektálva – a következőket mondhatjuk: a szépirodalmi fordítás akkor tudja betölteni kultúráközvetítő szerepét, ha a mindenkori forráskultúra a kibocsátó kultúra, és a mindenkori célkultúra a befogadó kultúra. Ez a megfogalmazás nagyon nemes célként hangzik, a kérdés már csak az, hogyan lehet ezt a fordítási gyakorlatban elérni. Általános érvényű szabályokat nem tudunk felállítani, de ez nem is lehet cél, hiszen akkor a fordítói szabadságnak szabnánk gátat. Azt azonban meg tudjuk mutatni fordításelemzésekkel és fordítások összehasonlításával, hogyan működhet a fordítás mint interkulturális kommunikáció. Minden további kommentár nélkül vessük össze a következő magyar forrásnyelvi szöveg Gahse Zsuzsanna által elkészített német és a Sollosy Judith-tól származó angol fordításait:

15. példa:

„Az, ami az amerikaiaknak a blues, az a magyaroknak **a keserves** – erre a fölismerésre büszke volt, ezért, és nem másért, szerette jobban **a kurucokat a labancoknál**.” (ESTERHÁZY 1990: 166)

„Was für den Amerikaner der Blues, ist für den Ungarn **das Klagelied** – auf diese Erkenntnis war er stolz, darum, und nur darum liebte er **die Kuruczen** mehr als **die Labanzen**.” (ESTERHÁZY 1991: 170)

“**The keserves, or lamenting song**, means for the Hungarian what the blues does for Americans. He was proud of this discovery, and for this and for no other reason did he prefer **the Kurucz** to **the Labancz**. **The anti-Habsburg Kurucz soldiers knew how to cry into their wine, not like those pro-Habsburg Labancz**.” (ESTERHÁZY 1993: 139)

Tanulásgként, ill. személyes állásfoglalásként a következő summázat állhat:

10.tétel: Ha a translációt kulturális transzfer-tevékenységnek tekintjük, akkor ez azt jelenti, hogy a forráskultúra-specifikus szöveg fordításánál annak kulturális jellegét nem kellene, sőt, nem szabad eltüntetni, hanem – amennyire csak lehetséges – át kell menteni a célnyelvi szövegbe.

Egyetértek tehát Gálosi Adrienne-nel, aki a következőket vallja:

„Általában egy populista esztétika az, mely fluens fordításokat követel. Ezek a transzparencia illuzórikus hatását keltik, megadják magukat az aktuális dialektusnak, s defenzív magatartást mutatnak olyan idegen értékek bevezetésével szemben, melyek nem simulnak a bevett diskurzus szerkezetébe. [...]

Azonban gyanúval kell kezelni minden olyan fordítást, mely ezt a domesztikációt mint zavartalan kommunikációs aktust misztifikálja. Hiszen a fordítás nem határozható meg csak kommunikációs szempontból, sem pedig pusztán esztétikai vagy pusztán nyelvszerkezeti szempontból. A fordítás identitásának lényege etikájában áll. A fordítás lényege a nyitás, a dialógus, a decentrálás, s így szemben áll mindenfajta kisajátító etnocentrikus beállítódással. A jó fordítás saját nyelvében az idegen szöveg idegenségét manifesztálja.” (GÁLOSI 2002: 461)

Irodalom

- ALBERT Sándor 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & Filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (= Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, XVII.)
- ALBERT Sándor 2011. „A fővényre épített ház.” *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.
- BENJAMIN, Walter 1980. A műfordító feladata. Tandori Dezső fordítása. In: *Angelus Novus*. Budapest: Helikon. 71–86.
- BURGER, Harald 1991. Phraseologie und Intertextualität. In: PALM, Christine (Hrsg.): „EUROPHRAS 90.” Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung Aske/Schweden 12.–15. Juni 1990. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 13–27.
- BURGET Lajos 2008. *Retró Szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- CATFORD, John C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2013. *Realien – Intertextualität – Übersetzung*. Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung, Sonderheft 19. Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- DRAHOTA-SZABÓ Erzsébet 2015. *Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami közöttük van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek átültetéséről*. Szeged: Grimm Kiadó. (Megjelenés alatt.)
- DUDEN 2002 = Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11 – *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Hrsg. von der Dudenredaktion. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag.
- FORGÁCS Tamás 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- ESTERHÁZY Péter 1994. *Egy kékharsnya följegyzéseiből*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- GÁLOSI Adrienne 2002. Fordítás és kultúraköziség, avagy a fordító rossz ember nem lehet. In: FÓRIS Ágota–KÁRPÁTI Eszter–SZÜCS Tibor (szerk.): *A nyelv nevelő szerepe*. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye. Pécs: Lingua Franca Csoport. 458–463.

- HALL, Edward T. 1975. *Rejtett dimenziók*. Fordította: Falvay Mihály. Budapest: Gondolat Kiadó. 3. kiadás. (Angol eredeti: HALL, Edward T. [1969]: *The Hidden Dimension*. Garden City/New York: Anchor Books.)
- HIDASAI Judit 2008. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar Kiadó.
- HOUSE, Juliane 2002. Möglichkeiten der Übersetzungskritik. In: BEST, Joanna–KALINA, Sylvia (Hrsg.): *Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe*. Tübingen/Basel: A. Francke Verlag. 101.–109.
- KLAUDY Kinga 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: BÁRDOSI Vilmos (szerk.): *Reáliák. A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (= Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 149) 85–92.
- MAKKAI, Adam (ed.) 1987. *A Dictionary of American Idioms. Based on earlier American editions by Maxine Tull Boatner and John Edward Gates*. Budapest: International House.
- POSNER, Roland 1991. Kultur als Zeichensystem. Zur semiotischen Explikation kulturwissenschaftlicher Grundbegriffe. In: ASSMANN, Aleida–HARDT, Dietrich (Hrsg.): *Kultur als Lebenswelt und Monument*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag. 37.–74.
- PUSZTAI Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- SAGER, Sven F. 1997. Intertextualität und die Interaktivität von Hypertexten. In: KLEIN, Josef–FIX, Ulla (Hrsg.): *Textbeziehungen. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität*. Tübingen: Stauffenburg. 109.–123.
- TRIZULIAK, Milan 2003. Translatorische Probleme aus der Sicht der Kultur. In: PONGÓ, Stefan–CHEBENOVÁ, Viera–BORSUKOVÁ, Hana (Hrsg.): *Das Wort in Satz und Text*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans-Werner Erms am 23. Juli 2003. Nitra: Enigma. 131.–139.
- WIKTOROWICZ, József 1997. Zur Frage der Übersetzungsäquivalenz. In: ANTOS, Gerd–TIETZ, Heike (Hgg.): *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (= Reihe Germanistische Linguistik, 188) 173.–178.

Források

- BACSÓ Péter 1995. *A tanú*. Budapest: Pelikán Kiadó.
- BRÖSEL, Gerrit 1987. *Werner, normal, ja!* Kiel: Semmel.
- ESTERHÁZY Péter 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető.
- ESTERHÁZY Péter 1991. *Das Buch Hrabals*. Aus dem Ungarischen von Zsuzsanna Gahse. Salzburg/Wien: Residenz Verlag.
- ESTERHÁZY Péter 1993. *The Book of Hrabal*. Translated by Judith Sollosy. Budapest/London: Corvina.
- ESTERHÁZY Péter 2004. *Das Buch Hrabals*. Aus dem Ungarischen von Zsuzsanna Gahse. Berlin: Berliner Taschenbuch Verlag.
- GARACZI László 1995. *Mintha élnél. Egy lemur vallomásai, 1*. Pécs: Jelenkor Kiadó.

- GARACZI László 1998. *Pompásan buszozunk! Egy lemúr vallomásai 2.* Pécs: Jelenkor Kiadó.
- GARACZI László 1999a. Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren I. In: *Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren.* Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl. 5.–108.
- GARACZI László 1999b. Beinhartes Schönwetter. Bekenntnisse eines Lemuren II. In: *Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren.* Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl. 109.–246.
- GARACZI László 2002. *Lemur, Who Are You?* Translated from the Hungarian by Ildikó Noémi Nagy. Budapest: Noran.
- PARTI NAGY Lajos 2000. *Hősöm tere.* Budapest: Magvető.
- PARTI NAGY Lajos 2005. *Meines Helden Platz.* Aus dem Ungarischen von Terézia Mora. München: Luchterhand Literaturverlag.